

A plurale tantum a mordvinban

MATICSÁK Sándor

1.1. A csak többes számban használatos, plurale tantumnak nevezett alakok mennyisége és szerepe nyelvenként változó. Az indoeurópai nyelvek nagy részében ez a kategória jelen van, ám – sem számarányulat, sem előfordulási gyakoriságukat illetően, sem pedig az általuk lefedett jelentésmezők fontosságát tekintve – nem töltenek be jelentős nyelvi szerepet. Egészen periférikus helyzetben vannak a magyarban, ugyanakkor a finnben¹ használati körüket tekintve egyre jelentősebb szerephez jutnak, s számuk fokozatosan növekszik. Cikkemben a kisebb finnugor nyelvek egyikében, a mordvinban vizsgálom meg e nyelvi jelenséget. Elméleti háttérnek, kiindulópontnak a finn nyelvben végzett kutatásokat, elsősorban Rune Ingo 1978-ban megjelent monográfiáját használtam fel.

A valóság és annak nyelvi kifejezése között sokszor ellentmondás feszül. A finn egyes/többes szám használatának néhány kérdése jól rávilágít a nehézségekre:

– a páros testrészeket a finn egyes számban nevezi meg: *kengät on jalassa* 'cipő van a lábán'; *hän veti housut jalkaansa* 'felvette a nadrágját', *kädessä oli sormikkaat* 'kesztyű volt a kezén' (de: *molemmissa käsissä oli hienot hansikkaat* 'mindkét kezén szép kesztyű volt')² – ugyanakkor a páros testrészekkel kapcsolatos eszközök és a ruházat általában többes számban áll (*housut* 'nadrág', *silmälasit* 'szemüveg');

– a finn sokszor többes számmal fejez ki bizonyos singularisi értelmű fogalmakat, tárgyakat: *avajaiset* 'megnyitó ünnepség', *häät* 'lakodalom', *sakset* 'olló'; ezek mindig megőrzik grammatikai többesüket: *olen nähnyt kolme avajaiset* (pro **avajaista*) 'három megnyitót láttam';

– (főként a régebbi nyelvhasználatban) a betakarított gabona, a kicsépel mag többes számú: *heinät ovat jo ladossa* 'a széna már a csűrben van', *rukiit on jo puitu* 'a rozst már kicsévelték' – azonban, ha ételről vagy árucikkről beszélünk, úgy inkább egyes számot használunk: *vehnää ja ruista on tuotava ulkomailta* 'a búzát és a rozst külföldről kell behozni' (bővebben l. Tunkelo 1918);

– az anyagnevek sokszor többes számban állnak: *maitoja ei voi pitää samassa kellarissa, missä kaloja pidetään* 'a tejet nem szabad ugyanabban a pincében tartani, mint a halat';

– az elvont viszonyt kifejező, állapothatározói funkciójú adverbiumok egy része többes számban használatos: *eksyksissä* 'eltévedt', *ihmeissäni* 'csodálkozásomra', *saapuvilla* 'jelen van', *hereillä* 'ébren', *näkemiin* 'viszontlátásra', *hengissä* 'életben van', *matkoilla* 'úton/távol van', *viiden maissa* 'öt tájban';

– bizonyos kopulatív kifejezésekben a várt singularis helyett pluralis áll: *osata kreikat ja latinat* 'görögül és latinul tud', *hänellä on elossa isät ja äidit* 'él még az apja és az anyja', *mies on kiertänyt Saksat ja Italiat* 'a férfi bejárta Németországot és Olaszországot' – ugyanakkor bizonyos kifejezésekben többes számot várnánk: *menemme kalaan* 'halászni megyünk', *olemme marjassa* 'bogyót szedünk', *taivas on tähdessä* 'csillagos az ég';

– néhány grammatikai jelenség is gondot okozhat: a comitativus sokszor csak alakilag pluralis, jelentése egyes számú: *vaimoineen, rouvineen* 'feleségestül' [és nem feleségeivel], de *lapsineen* 'gyerekekkel; gyerekeivel'; hasonlóképpen az instructivus: *hän käveli paljain päin* 'fedetlen fövel [s nem fejekkel] sétált'; az egy és a több birtok a finnben alakilag nem válik szét: *minun (yksi) taloni ~ minun (useat) taloni* 'házam ~ házaim' (Hakulinen 1979: 513–521; Hakulinen–Karlsson 1995: 133; Ikola 1986: 27; Ingo 1978: 7–9, Itkonen 1983: 63–64; Karlsson 1960: 57–101).

A többes szám használatának oka a beszélő számára néha teljesen világos, magától értetődő (ezeket transzparens plurálisoknak nevezzük). Néha viszont – főként a több évszázad alatt bekövet-

¹ A finnben e nyelvtani jelenség megnevezése *pluratiivi* vagy *monikkosana*. Palo (2001: 22) definíciója szerint e kategóriába azok a lexémák tartoznak, amelyek a) olyan hiányos paradigmájú szavak, melyeknek nincs egyes számú alakja; b) olyan teljes paradigmájú szavak, melyek egyes és többes száma eltérő jelentést hordoz; c) olyan szavak, melyek egyes és többes száma ugyanolyan jelentésű, s a nyelvhasználó szabadon választhat közülük.

² Akkor is egyes számban áll a testrész, ha több emberről beszélünk: *miehet eivät paljastaneet päätään* '(kb.) a férfiak nem vették le a fejükről [s nem fejükről] a fejedőt'.

kezett jelentésváltozások miatt – a pluralis használata nem világos (Ingo terminológiájával ezek az „opaakki” alakok), ilyen például a finnben a *hautajaiset* ’temetés’, *hää* ’lakodalom’.

1.2. Rune Ingo hat indoeurópai nyelv (angol, német, francia, svéd, orosz, latin) és a finn vizsgálata alapján néhány következtetést vont le a plurale tantum (PT) **általános jellemvonásait** illetően (Ingo 1978: 33–35):

- A PT-k egy adott nyelv szókincsének csak rendkívül kis részét alkotják. Ingo számítása alapján az általa vizsgált nyelvekben 100 és 700 közöttre tehető az ide sorolható szavak száma. Az angol, a francia, a svéd és a német PT kategória nagy része a latinból öröklődött improduktív szókincs. – A magyarban, szövegmutató szótárunk tanúsága szerint, nagyon kevés plurale tantum van, pl. *aprószentek*, *ár-*, *élet-*, *kor-*, *köz-*, *lakás-*, *osztályviszonyok*, *gázművek*, *háromkirályok*, *jogászévek*, *krokodilkönnyekek*, *légutak*, *mézeshetek*, *mindenszentek*, *párthívek*, *rohamléptek*, *szűzérmék*, *összülők*.
- Ezen szavak jelentéskategóriái is viszonylag szűk területet fednek le, s nem tartoznak a leggyakoribb szavak közé. Ingo szerint az ezer leggyakoribb szóból a franciában és a svédben 4-4 (*gens* ’emberek’, *vacances* ’szünidő’, *parents* ’szülők’, *Pâques* ’húsvét’; *förälder* ’szülők’, *myndigheter* ’hivatalos szervek’, *pengar* ’pénz’, *resurser* ’anyagi eszközök’), az angolban 3 (*clothes* ’ruházat’, *heavens* ’ég, menny’, *news* ’hírek’), a németben és az oroszban pedig csak 2-2 (*Leute* ’emberek’, *Kosten* ’költségek’; *люди* ’emberek’, *часы* ’óra’) adat sorolható ide. A legtöbb PT arányaiban a latinban mutatható ki, az 1650 leggyakoribb szóból 15 tartozik ide. – A mai magyar nyelv szép-prózai gyakorisági szótára adatai alapján az előbb felsorolt néhány szó egyike sem szerepel a 3400 leggyakoribb lexéma között.
- A PT-k jelentésmezeje minden nyelvben hasonló. Ez azt bizonyítja, hogy ezek a szavak nem véletlenszerűen születtek, hanem bizonyos logikai-szemantikai folyamatok révén jönnek létre (vö. pl. ang. *trousers*, fr. *trousses*, ném. *Hosen*, sv. *benkläder*, or. *штаны*, fi. *housut* ’nadrág’). Ugyanakkor az egyes nyelvek között jelentős eltérések is megfigyelhetők, a betegségek megnevezései például az angolban általában többes számban, míg a franciában egyes számban használatosak; a társas rendezvények viszont az angolban állnak singularisban.
- Történeti síkon szemlélve a többes jelentés eggyé válása figyelhető meg: pl. ném. *Ostern* ’húsvét’, *Pfingsten* ’pünkösd’, *Weihnachten* ’karácsony’; helynevekben a *-brücken*, *-felden*, *-hausen* utótag; *Baden* (< a *Bad* ’fürdő’ régi Pl. localis dativusa ’a fürdőknél’, FNESZ I: 134), *München* (< *Munichen*, amely az ófn. *munich* ’szerzetes’ régi Pl. localis dativusa ’a szerzeteseknél’, FNESZ II: 168); ang. *a pincers* ’csipesz’, *a tongs* ’fogó’, *a tweezers* ’csipesz’ (a többes számú alak már határozatlan névelővel áll); ósv. *dyr* ’ajtók’ > sv. *dörr* ’ajtó’.

1.3. A finn PT-k vizsgálata alapján Ingo (1978: 43–56) a következő **fajtaikat** különíti el:

a) Olyan lexémák, amelyeknek ma nincs egyes számú alakjuk. Ez az ún. „obligatorinen monikko”, azaz ez az igazi plurale tantum. Ezek az alakok nem adnak információt a numerusról, hiszen voltaképpen nincs többes számuk, vö. *hää* ’lakodalom’, *treffit* ’randevú’; *hautajaiset* ’temetés’, *kihla jaiset* ’eljegyzés’, *peijaiset* ’halotti tor’; *sakset* ’olló’, *hohtimet* ’harapófogó’ (s nincs **hää*, **hautajainen*, **saksi* stb.). Ha mégis pluralisi értelemben akarjuk őket használni, ezt a szöveggörnyezet segítségével tudjuk érzékeltetni, pl. *Juhan hää pidetään huomenna* ’Juha esküvője holnap lesz’ ~ *kaikkien sisarusten hää pidetään huomenna* ’a nővérek esküvői holnap lesznek’.

Speciális alcsoportot alkotnak azok a gyűjtőfogalmak, amelyekhez több dolog is tartozik, pl. *valjaat* ’lószerszám, hám’, *kangaspuut* ’szövőszék’, *kahvikalut* ’kávészához használatos eszközök’, *kuolaimet* ’zabla’, *suitset* ’zabla, kantár’. Ezek a tulajdonképpen singularisi értelmű, de grammatikailag többes számú alakok a *hää*-típusú főnevekkel ellentétben egyfajta numerus-információt is közölnek, hiszen az ide sorolható gyűjtőnevekhez mindig több dolog tartozik (a hám részei, a kávékészlet darabjai stb.)

Sajátos jelenség, hogy összetételek első elemeként ezek a főnevek mégiscsak egyes számban használatosak: *hääpuku* ’esküvői ruha’, *hääyö* ’nászéjszaka’, *saksipotku* ’ollózás (sp.)’, *valjashihna* ’hámszíz’.

b) Olyan lexémák, amelyeknek van egyes és többes számú alakjuk is, de ezek eltérő jelentésűek, pl. *ratas* 'kerék' – *rattaat* 'szekér', *helmi* 'gyöngy' – *helmet* 'gyöngysor'. Ezekben az esetekben a pluralisi alakkal jelzett tárgy, fogalom többet fejez ki, mint a singularisi alak többesítése. Ily módon több alak él(het) egymás mellett: *ratas* 'kerék' (Sg.) – *rattaat* 'kerekek' (az előbbi többes száma) – *rattaat* 'szekér' (PT, singularisi jelentéssel) – *rattaat* 'szekerek' (PT, pluralisi jelentéssel). Utóbbi kettőben nincs numerus-információ, ezt csak a kontextus mutatja meg. – Néhány ide sorolható PT: *ajoneuvot* 'fogat, kocsi' (*ajoneuvo* 'jármű'), *lasit* 'szemüveg' (*lasi* 'üveg'), *luistelut* 'korcsolyaver-seny' (*luistelu* 'korcsolyázás'), *pihdit* 'fogó' (*pihti* 'kapocs, szorító'), *raudat* 'bilincs' (*rauta* 'vas') stb.

c) Olyan lexémák, amelyeknek az egyes és többes számú alakja ugyanazt a denotátumot jelöli, s a beszélő szabadon választhatja meg, melyiket kívánja használni. Ezeket Ingo fakultatív plurálisoknak nevezi. Ilyen pl. a *festivaali* ~ *festivaalit* 'fesztivál', *haalari* ~ *haalarit* 'kezeslábas', *karnevaali* ~ *karnevaalit* 'karnevál', *kehys* ~ *kehysket* 'keret', *promootio* ~ *promootiot* 'doktoravatás', *raami* ~ *raamit* 'ráma, keret'.

d) Olyan gyűjtőfogalmak, amelyeknek az egyes részeit nem nevezi meg külön a nyelv (ellentétben pl. a *valjaat* 'hám' részeivel), azaz a részekre ugyanannak a szónak egyes/többes számú alak-ját kell használni. Ilyen pl. a *sukkapuikot* ~ *yhdet sukkapuikot* '(egy pár) kötőtű' (= a két darab kötőtű együtt) – *useat sukkapuikot* 'több pár kötőtű' (ezek a gyűjtőfogalmak) – *sukkapuikko* 'egy darab kötőtű' – *sukkapuikot* 'több darab kötőtű' (ezek pedig az egyes részek megnevezései). Ilyen még: *kahleet* 'bilincs', *kainalosauvat* 'mankó', *kulissit* 'kulisszák', *linssit*, *piilolinssit*, *piilolasit* 'kontakt-lencse', *ohjakset* 'kantárszár, gyeplő'.

e) Olyan hiányos paradigmájú, adverbializálódott/adverbializálódó főnevek, amelyeket csak többes számú ragozott alakban használunk: *on hengissä* 'életben van', *on hereillä* 'ébreden van', *on kihloissa jkn kanssa* 'el van jegyezve vkivel', *on naimisissa* 'házas', *on nukuksissa* 'alszik', *on pu-heilla* 'beszélget, megbeszélésen van' stb. – Triinu Palo ezt a csoportot nem sorolja a pluratív alakok közé, ugyanis a besorolás egyik kritériuma szerint az, hogy ezeknek a szavaknak legalább két grammatikai esetben (melyek egyike nem helyhatározói kázus) kell előfordulni (Palo 2001: 22).

1.4. Rune Ingo (1978: 22–31, 59–250) kutatásai szerint a PT-k legfőbb szemantikai csoportjait a társas rendezvények; a (tágabb értelemben vett) munkaeszközök, szerszámok, tárgyak megnevezése; a testrésznevek és a ruhanévek alkotják. Triinu Palo finn–észt kontrasztív vizsgálatai eredményeképp ezeket kiegészíti a betegségek megnevezésével és az anyagnevekkel. Az alábbiakban e két kutató szólistáinak példatárára támaszkodva mutatom be a **főbb szemantikai csoportokat**:

Ünnepek, társas rendezvények. A pluralis megnevezés motivációja a résztvevők többes mi-volta, illetőleg a rendezvény több részmozzanatként szemlélése lehet. A finnben külön alcsoportot alkotnak a *-jAiset* végű (*-jA* cselekvőképző + *inen* deminutívképző) szavak, ezek eredetileg a jelen lévő személyekre utaltak, majd metonimikus úton átvonódtak a rendezvény megnevezésére (a kicsinyítő képző mára már teljesen kiüresedett szuffixummá vált), pl. *avajaiset* 'megnyitó (ünnepség)', *hautajaiset* 'temetés', *kastajaiset* 'keresztelő', *kihlajaiset* 'eljegyzés', *peijaiset* 'halotti tor', *ristiäi-set* 'keresztelő', *tappajaiset* 'disznótor', *tupaantulijaiset* 'házszentelés', *virkaanastujaiset* 'hivatal-balépés, székfoglaló'.

Ezek mellett két nagyobb szemantikai csoportot tudtam elkülöníteni: a) a sportrendezvények megnevezését: *ajot* 'autóverseny' (*ajo* 'hajtas, utazás'), *hiihdot* 'síverseny' (*hiihto* 'síelés'), *juoksut* 'futóverseny' (*juoksu* 'futás'), *ravit* 'lóverseny' (*ravi* 'ügetés'), és b) vidám mulatságok nevét: *häät* 'lakodalom', *bileet* 'buli', *karkelot* 'táncmulatság' (*karkelo* 'tánc'), *kemut* '(vidám) vendégség, mulatság', *naamiaiset* 'álarcosbál', *rymyt* 'dáridó, lakoma' (*rymy* 'zenebona, láрма') stb. Egyéb PT-k: *aamiaiset* 'ünnepélyesebb reggeli' (*aamiainen* 'reggeli'), *illalliset* 'ünnepi vacsora' (*illallinen* 'vacsora, esti étkezés'), *päivät* 'több napig tartó tárgyalás- vagy előadássorozat', *säädyt* 'nemesi gyűlés' (*sääty* 'társadalmi osztály, rend'), *seurat* 'ájtatossági összejövétel' (*seura* 'társaság') stb.

A PT néha elliptikus úton jön létre: *olympialaiset* (*olympiakisat*) 'olimpia, tkp. olimpiai játékok', *panamerikkalaiset* (*kisat*) 'pánamerikai játékok', s külön alcsoportot képeznek a jövevényszavak: *festivaalit* 'fesztivál', *karnevaalit* 'karnevál', *messut* 'vásár', *promootiot* 'doktoravatás'.

Indoeurópai példák: fr. *accordailles* 'eljegyzés'; ang. *bacchanals*, fr. *bacchanales* 'bacchanália'; fr. *baptismaux*, or. *крестины* 'keresztelő'; ang. *nuptials*, fr. *épousailles*, fr. *noces* 'lakodalom'; ang. *obsequies*, ném. *Exequien*, fr. *obsèques*, fr. *funérailles*, or. *похороны* 'temetés'; ném. *Ostern*, fr. *Paques* 'húsvét'; ném. *Pfingsten* 'pünkösdt'; ném. *Weihnachten* 'karácsony'; or. *бега* 'lóverseny'; or. *родины* 'születésnap'.

Munkaeszközök, szerszámok. A kezdetlegesebb munkaeszközöket valaha két vagy több rész összekapcsolásával hozták létre, az így kapott eszköz sokkal jobban szolgált a feladat elvégzésére. A mai, újabb eszközök neve sokszor analogikus úton kaphat többes számot. Sok fogó-, nyomó-, szorító- és hordozóeszköz tartozik ide, ezek nagy része ma már nem használatos. Külön alcsoportot alkotnak a ló befogására és irányítására használt szerkezetek, illetőleg a közlekedési eszközök (és azok részei). Tágabb értelemben a technikai eszközök közé tartozhatnak az építmények is. A pluralitás alapja az eszköz páros mivolta. Néhány példa: a) szerszámok: *atulat* 'csipesz', *hohtimet* 'harapófogó', *näpistimet* 'csipesz', *pihdit* 'fogó', *sakset* 'olló'; b) lószerszámok: *kuolaimet* 'zabla', *ohjakset* 'kantárszár, gyeplő', *päitsät* 'kötőfék', *suitset* 'zabla, kantár', *valjaat* 'hám'; c) járművek, járművek részei: *aisat* 'kétágú szekérrúd', *kärryt* 'szekér', *purilaat* '(teherhordó) saroglya', *rattaat* 'szekér, kocsi', *vankkurit* 'szekér'; d) építmények, építményrészletek: *portaat* 'lépcső', *raput* 'lépcső, feljárat', *telineet* 'állványzat', *tikapuut* ~ *tikkaat* 'létra'.

Indoeurópai példák: ang. *glasses*, fr. *besicles*, sv. *glasögon*, or. *очки* 'szemüveg'; ang. *manacles*, fr. *menottes* 'bilincs'; ang. *scales*, or. *весы* 'mérleg'; ang. *scissors*, or. *ножницы* 'olló'; ang. *tongs* 'fogó'; fr. *tricoises*, or. *клещи* 'harapófogó'; or. *лыжи* 'sí'; or. *салазки* 'szán'.

Testrészek. E kategóriába általában a két részből álló és a páros testrészek sorolhatók. Mint már korábban szó esett róla, a finnben (régii finnugor örökségként) sok páros testrész egyes számban használatos, pl. *käsi* 'kéz', *jalka* 'láb', *silmä* 'szem', *korva* 'fül', ezek tulajdonképpen mindkét kezet, mindkét lábat stb. jelentik, vö. *puoli silmä* 'fél (egy) szem', *silmäpuoli* 'félszemű', illetőleg *kengät ovat jalassa* 'cipő(k) van(nak) a lábán' – hasonlóan a magyar nyelvszemlélethez; ennek okát Ingo e testrészek központi szerepében, egyfajta egységként szemlélésében látja. Néhány testrész mindezek ellenére mégis pluralisban áll, pl. *aivot* 'agy' (a pluralitás alapja az agy két részre osztása lehet); *nivukset* 'lányék', *sisälmukset* 'belsőségek, zsigerek', *viikset* 'bajusz'; ingadozik a *rinta* ~ *rinnat*, *rynnäs* ~ *ryntäät* 'mell', *keuhko* ~ *keuhkot* 'tüdő'.

Indoeurópai példák: lat. *barbae* 'szakáll'; ang. *brains* 'agy'; fr. *iles* 'lányék'; lat. *intestina*, *viscera*, *exta*, ang. *bowels*, *entrails*, *intestines*, ném. *Eingeweide*, *Kutteln*, sv. *inälvor*, fr. *entrailles*, or. *помпoxa* 'belsőségek, zsigerek'; lat. *pulmones*, ang. *lights*, or. *лёжкие* 'tüdő'; lat. *scapulae* 'váll'; or. *уста* 'ajak, száj'; or. *усы* 'bajusz'; ang. *whiskers*, fr. *favoris* 'pofaszakáll'.

Ruházat. Az emberi test szimmetriájából adódóan sok ruhanév is pluralisban használatos, pl. *farmarit*, *farkut* 'farmernadrág', *henkselit* 'nadrágtartó', *housut* 'nadrág', *alushousut* 'alsónadrág', *käsine(et)* 'kesztyű', *vaatteet*, *pukimet* 'ruházat'. Triinu Palo (2001: 24) megfigyelése szerint a vulgárisabb, lenéző nyelvhasználatban a finnben és az észten singularisi alakot használnak: fi. *jänishousu*, *sontahousu*, é. *argpüks*, *pasapüks* 'félénk, gyáva'. Ezeknek a plurale tantumoknak a produktívására, erősségére utal az észten a márkanév többes száma: *Wranglerid*, *Levised*, *Jamesid*.

Ugyane csoporthoz sorolom a szemüveg (és a kontaktlencse) megnevezését: *lasit*, *silmälasit*, *okulaarit*, *rillit*, *sangalliset* 'szemüveg'; *linssit*, *piilolinssit*, *piilolasit* 'kontaktlencse'.

Indoeurópai példák: ang. *braces*, fr. *bretelles*, ném. *Hosenträger* 'nadrágtartó'; sv. *farmare* 'farmernadrág'; ném. *Handschuhe* 'kesztyű'; sv. *kalsonger*, or. *кальсоны* 'fehérenemű'; ang. *trousers*, fr. *trousses*, ném. *Hosen*, sv. *benkläder*, or. *штаны* 'nadrág'; fr. *vêtements*, sv. *kläder* 'ruha, ruházat'.

Betegségek. A többes szám használatát, Palo szerint, elsősorban a betegségek látható tünetei – a himlő, kanyaró stb. okozta kiütések többsége – indukálják. Ez az a kategória, ahol nyelvenként nagyon eltérő a PT használati köre, a finnben például a fertőző, kiütéssel járó betegségekre egyes számot használnak (*isorokko* 'himlő', *vesiokko* 'bárányhimlő', *tuhkarokko* 'kanyaró', *tulirokko* 'skarlat'), ugyanez az észten többes számú: *rõuged*, *tuulerõuged*, *leetrid*, *sarlakid*; vö. ang

measles, ném. *Masern* 'kanyaró'; ang. *smallpox*, ném. *Blattern*, sv. *smittkoppor* 'himlő'; sv. *vattenkoppor* 'bárányhimlő'.

A finnben többes számban használatos a *kivut* 'fájdalom' és *häiriöt* 'zavar(ok)', főként összetételekben: *hengityshäiriöt* 'légzési zavarok', *suolistohäiriöt* 'emésztési zavarok'.

Anyagnevek, élelmiszerek, árucikkek. Az anyagnevek egyik fontos szempontja a részekre osztható csoport és az oszthatatlan „massza” elkülönítése, Palo szerint az önálló részekből építkező, de egységes egészt kifejező plurale tantumok a kettő között foglalnak helyet. Külön alcsoportot alkot a gabonafélék és rostos növények megnevezése, a plurativitás hátterében a sok kis részecske alkotta egész képzeete húzódik. Egyes számú használatuk a gabonafajta megnevezésére, a betakarított termésre, ill. az árucikk jellegére vonatkozik. A finn a maradványok, hulladékok megnevezésére is általában pluralisi alakot használ: *jätteet*.

Indoeurópai példák: fr. *béatilles* 'finomságok'; ang. *effects*, ném. *Effekten* 'árúk'; ném. *Ingre-dienzen*, sv. *ingredienser* 'hozávalók'; fr. *légumes*, sv. *grönsaker* 'zöldségek'; lat. *reliquiae*, or. *охлопки* 'maradék, hulladék'; ném. *Spirituosen*, sv. *spritvaror* 'szesz italok'; fr. *sucreries*, or. *сладости* 'édesség'; lat. *utensilia* ang. *victuals*, fr. *vivres*, ném. *Viktualen*, sv. *matvaror* 'élelmiszer'; ném. *Vegetabilien*, sv. *vegetabilier*, or. *овощи* 'növények'.

Emberek és egyéb lények csoportjai: fi. *vanhemmat*, ném. *Eltern*, sv. *föräldrar*, or. *родители* 'szülők'; fi. *isovanhemmat*, fr. *grands-parents* 'nagyszülők'; fi. *sisarukset*, ném. *Geschwister*, sv. *syskon* 'nővérek'; fi. *veljekset*, ném. *Gebrüder* 'fiútestvérek'; fi. *arvohenkilöt*, ném. *Honoratioren*, sv. *honoratiore* 'előkelőségek'; fi. *kaksoset*, fr. *jumeaux* 'ikrek'; továbbá ném. *Leute*, fr. *gens*, or. *люди* 'emberek'; fr. *proches*, or. *родные* 'rokonok, hozzátartozók'; ném. *Ahnen*, *Vorfahren*, sv. *förfäder* 'elődök'.

Idő kifejezése: ang. *calends*, fr. *calendes* 'a hónap első napja'; ném. *Fasten* 'böjt'; sv. *fatalier* 'határidő'; or. *сутки* 'nap (24 óra)'; fr. *vacances*, ném. *Ferien*, or. *каникулы* 'szünidő'.

Földrajzi nevek, geográfiai terminusok: m. *Alpok*, fi. *Alpit*, ang. *Alps*, fr. *Alpes*, ném. *die Alpen*, sv. *Alperna*, or. *Альпы*; m. *Andok*, fi. *Andit*, or. *Анды*; m. *Egyesült Államok*, fi. *Yhdysvallat*, ang. *United States*, fr. *États-Unis*; fi. *Alankomaat*, ang. *Netherlands*, ném. *die Niederlande*, sv. *Nederländerna*, or. *Нидерланды*, fr. *Pays-Bas* 'Hollandia'; fi. *Ural-vuoret*, or. *Уральские горы* 'Ural hegység'; továbbá fr. *Balkans* 'Balkán'; fr. *Indes* 'India'; ang. *environments*, fr. *environs* 'környezet'; ang. *rapids* 'vizesés'; ang. *tropics*, ném. *die Tropen* 'trópusok'.

*

2.1. A mordvin leíró nyelvészeti kézikönyvek viszonylag keveset foglalkoznak a plurale tantummal. E grammatikák szerzői szerint csak többes számú alak használatos a következő esetekben: **a)** mellérendelő, gyűjtőnévi funkciójú összetételekben (orosz terminológiával *парные слова* 'páros szavak'), pl. *sokat-izamo*³ 'mezőgazdasági eszközök' < *soka* 'eke' + *izamo* 'borona'; **b)** az „összetett tárgyak” (*сложные предметы*) megnevezésekor: *vasonbejel*⁴ 'olló', *sokst* 'síléc', *ponkst* 'nadrág', *M vargat* 'kesztyű', *M selmavanamat* 'szemüveg'; **c)** gyűjtőnévi jelentésű főnevekben: *kavtašket/kaftašt* 'ikrek', *M kolmašt* 'hármassikrek', *M kařet* 'költségek'; **d)** maradékot, hulladékot jelölő szavakban: *M (modamar) ked't* '(krumpli)héj', *suvt'nevks/sufoňkst* 'korpa' (vö. *suvt'ñems* 'szital'), *vatkševkst* 'hulladék' (vö. *vatkšems* 'hánt, hámoz')⁴; **e)** a legújabb moksai morfológiai kézikönyv ezt a sort kiegészíti az anyagnevekkel: *tozərt* 'búza' (de *kasi tozər* 'nő a búza'), *počft* 'liszt', *orgat* 'élesztő' (EK 2000: 49; Grammatika 1962: 78–79; MK 2000: 41–46).

³ Az erzát és a moksát egy nyelv két nyelvjárásának tekintem, s a példák sorában – ha a két nyelvjárás adatai között csak hangtani eltérés van – csak az egyik, az erza alakot adom meg. A moksát csak indokolt esetben (erza adat híján, ill. jelentős hang- és alaktani eltérések esetében) tüntetem fel. Csak moksai adatközlés esetén a M rövidítést használom. Az erza nyelvjárásból közölt adatokat külön nem jelölöm. Ha mindkét dialektusból közlök adatokat, ezeket /-jel-lel elválasztva adom meg.

⁴ Utóbbiakkal a szemantikai esetlegességen kívül (később látni fogjuk, számos fontosabb jelentéstani csoportot lehet elkülöníteni a PT-k sorában) egyéb gondok is lehetnek: a -(v)kst szuffixum nem feltétlenül a -(v)ks nomenképző plurali-si alakja, hanem lehet a -(v)ks és a -t deverbális nomenképző összeolvadásának eredménye is.

Az első alcsoport, a mellérendelő összetételek a mordvinban gyakoriak. Ezek három fő vonásukban különböznek az összetett szavaktól: a komponensekből nem jön létre új jelentés; elemei viszonylag szabadon felcserélhetők (*ovtt-vergizt* ~ *vergiz-ovtt* 'vadállatok' < *ovto* 'medve', *vergiz* 'farkas'); s külön ragozandók (*jalgat-ojat* 'barátok' < *jalga* 'barát, társ', *oja* 'barát', Gen. *jalgañ-ojañ*, Dat-All. *jalgañeñ-ojañeñ*). A Grammatika három jelentéstani alcsoportjukat különíti el: a) emberek összességét, közeli viszonyokat (rokonság, házasság, barátság) fejez ki: *pa'at-sazort* 'nővérek' < *pa'a* 'nővér' + *sazor* 'húg'; b) bizonyos jellemzőjük (méret, szín, tulajdonság, minőség, funkció) alapján összetartozó tárgyakat jelöl: *jamt-kašat* 'ennivaló' < *jam* 'leves' + *kaša* 'kása'; *ked't-pil'get* 'végtagok' < *ked* 'kéz' + *pil'ge* 'láb'; *sukst-unžat* 'rovarok' < *suks* 'féreg, kukac' + *unža* 'bogár'; c) olyan összetételek, melyekben a két tag jelentése (majdnem) azonos, s a második tag csak az első jelentésének megerősítésére szolgál: *rod'nat-raškei* 'rokonok' < *rod'na* 'rokon' + *raške* 'rokon'; *me'l't-a'šemat* 'gondolatok' < *me'l* 'gondolat' + *a'šema* 'gondolat' (EK 2000: 49; Grammatika 1962: 56–58, 166–168; MK 2000: 12–13).

Ami a szógyakorisági kérdéseket illeti, a mordvin szótárak alapján mintegy másfélszáz plurale tantum alakot gyűjtöttem össze, ez megfelel az Ingo által leírt frekvenciaértékeknek. A mordvin jelentéstani kategóriák és a szókincsben elfoglalt helyük szintén hasonló a finn és az indoeurópai nyelvekben betöltött státuszokhoz. A több évszázados orosz–mordvin együttélésből, s az orosz nyelvnek a mordvinra gyakorolt jelentős hatásából fakadóan a mordvin PT-k között nagyon sok orosz eredetű van.

2.2. A mordvin plurale tantumoknak, Rune Ingo korábban vázolt kategóriáiból kiindulva, a következő **fajta**it lehet elkülöníteni:

a) Olyan lexémák, amelyeknek ma nincs egyes számú alakjuk (azaz igazi plurale tantumok), pl. *kalgomat* 'herezacskó', *ponkst* 'nadrág'. Ide főként orosz eredetű szavak sorolhatók, olyanok, amelyek már az átdadó nyelvben is többes számban álltak. A mordvin az orosz pluralisjelet a saját -t szuffixumával helyettesítve már eleve többes számban vette át e szavakat: *botat* 'sárcipő' < or. *боты*, *drogat* 'parasztszekér' < or. *двози*, *duxt* 'illatszer' < or. *духи*, *gonkat* 'verseny' < or. *гонка*, *kalošat* 'kalucsni, sárcipő' < or. *калоша*, *ka'sont* 'fehérenemű' < or. *кальсоны*, *kandalat* 'bilincsvas' < or. *кандалы*, *ka'nikulat* 'szünidő' < or. *каникулы*, *klešč'tat* 'harapófogó' < or. *клещи*, *ko'ňkat* 'korsolya' < or. *коньки*, *nošilkat* 'hordágy' < or. *носилки*, *ščipcat* 'harapófogó' < or. *щипцы*, *t'iskat* 'satu' < or. *тиски*, *trušikt* 'alsónadrág' < or. *трусики*, *usat* 'bajusz' < or. *усы*, *vibort* 'választások' < or. *выборы*. – Az átdadó oroszban ezek javarészt igazi PT-k (pl. *каникулы*, *коньки*), de előfordulhat más típusú kiinduló alak is. – Összetételekben az előtag – a finnhez hasonlóan – elveszíti pluralitását: *šel'mukšt* 'szemüveg', de *šel'mukškudo* 'szemüvegtok'.

b) Olyan lexémák, amelyeknek van egyes és többes számú alakjuk is, de ezek eltérő jelentésűek: *čova'lat* 'üveggyöngy' < *čova'a* 'apró, kicsi'; *ka'ľavat* 'rövidnadrág' < *ka'ľava* 'rövid, kurta'; *lopavi'ňemat* 'mosnivaló, szennyes' < *lopavi'ňema* 'mosás'; *muškemat* 'mosnivaló, szennyes' < *muškema* 'mosás'; *nu'ramot* 'hinta' < *nu'ramo* 'ringás'; *tazt* 'rüh' < *taz* 'rühatka'; *u'takst'ňemat* 'hinta' < *u'takst'ňema* 'ringatás'; *uvi'ramot* 'kútgém' < *uvi'ramo* 'lehúzás, lenyomás'; *ve'ľamot* 'motolla, cséve' < *ve'ľamo* 'forgás'; *ve'ľged'emat* 'kiütés, pattanás' < *ve'ľged'ema* '(meg)gyújtás' (a singularisi alak sokszor deverbális -mo, -ma nomenképzőt tartalmaz, vö. pl. *lopavi'ňems* 'mos' > *lopavi'ňema* 'mosás', *ve'ľams* 'forog' > *ve'ľamo* 'forgás').

c) Olyan lexémák, amelyeknek az egyes és többes számú alakja ugyanazt a denotátumot jelöli (fakultatív plurálisok): *me'l'kt* ~ *me'l'ke* 'tüdő', *t'evel'avt* ~ *t'evel'av* 'tüdő'.

d) A mordvinban rendkívül jelentős a többes számban álló mellérendelő összetételek csoportja. Ezeknek a kopulatív (összefoglaló) összetételek közös formai jegye, hogy tagjainak van singularisi alakja.

– Bizonyos jellemzőjük alapján összetartozó szavak: *jamt-kašat* 'ennivaló' < *jam* 'leves' + *kaša* 'kása', *ked't-pil'get* 'végtagok' < *ked* 'kéz' + *pil'ge* 'láb', *oj't-lovst* 'tejtermék' < *oj* 'vaj' + *lovso* 'tej', *pe'ňč't-vakant* 'edény' < *pe'ňč* 'kanál' + *vakan* 'tál', *sokat-izamot* 'mezőgazdasági eszközök' < *soka* 'eke' + *izamo* 'borona', *šulot-pekei* 'belsőségek' < *šulo* 'bél' + *peke* 'has', *šurot-salt* 'élelmi-

szer' < *šuro* 'kenyér' + *sal* 'só'. Itt az összetétel egyes elemei tulajdonképpen „jogosan” állnak többes számban ('kezek-lábak', 'ekék-boronák'), ám a végeredmény mégsem reális többes szám.

– Rokonságterminusok összekapcsolása: *a'at-babat* 'házastársak' < *a'a* 'apó' + *baba* 'anyó', *avat-t'ejt'ert* 'anya és lánya' < *ava* 'asszony' + *t'ejt'er* 'lány, lánya', *d'edat-babat* 'nagyszülők' < *d'eda* 'nagyapa' + *baba* 'nagyanya', M *št'ir'ć-ćorat* 'gyerekek' < *št'ir* 'lány' + *ćora* 'fiú', *t'et'at-avat* 'szülők' < *t'et'a* 'apa' + *ava* 'anya'. Az ide tartozó szavaknak voltaképpen nincs többes értelme, ugyanis a singularisi funkciót a többes alak fejezi ki (a *t'et'at-avat* jelentése lehet 'egy házaspár' és 'több házaspár' egyaránt). Ha azonban singularisi értelemben használjuk, akkor az összetétel tagjainak többes száma tulajdonképpen felesleges, mert például egy házaspár nem több férjből és több feleségből áll...⁵

– Az összetétel az egyik (vagy mindkét) tag jelentését hordozza: *kar't-prakstat* 'kapca' < *kar* 'bocskor' + *praksta* 'kapcarongy', *mel't-ar'semat* 'gondolatok' < *mel* 'gondolat' + *ar'sema* 'gondolat', *mel't-bažamot* 'vágy, kívánság' < *mel* 'gondolat' + *bažamo* 'kívánság', *rućat-panart* 'női ruha' < *ruća* 'női ünnepi felsőing' + *panar* 'ing', M *surkst-pil'kst* 'női ékszerek' < *surks* 'gyűrű' + *pil'kst* 'ékszer'.

2.3. A mordvin plurale tantumok a következő szemantikai csoportokba sorolhatók:

Emberék csoportjai: rokoni viszonyok, közeli kapcsolatok: *a'at-avat* 'ös' < *a'a* 'apó' + *ava* 'asszony', *avat-a'at* M 'szülők' < *ava* 'asszony' + *a'a* 'férfi', *avat-ćorat* 'anya és fia' < *ava* 'asszony' + *ćora* 'fiú, fia', *d'edat-babat* 'nagyszülők' < *d'eda* 'nagyapa' + *baba* 'nagyanya', *kijalt-pa'at* 'sógornők' < *kijalo* 'sógornő' + *pa'a* 'nővér', *kudat-andat* 'a vőlegény rokonai' < *kunda* 'násznagy' + *anda* 'ua.', *mir'd't-polat* 'házastársak' < *mir'd'e* 'férj' + *pola* 'feleség', *pa'at-jalakst* 'nővér és öcs' < *pa'a* 'nővér' + *jalaks* 'öcs', *pokšt'at-babat* 'nagyszülők' < *pokšt'a* 'nagyapa' + *baba* 'nagyanya', *št'ir'ć-ćorat* M 'gyerekek' < *št'ir* 'lány' + *ćora* 'fiú', *t'et'at-ćorat* 'apa és fia' < *t'et'a* 'apa' + *ćora* 'fia' stb.

Ruházat: *kalošat* 'kalucsni, sárcipő' < or. *калоша* 'ua.', *kar't-prakstat* 'kapca' < *kar* 'bocskor' + *praksta* 'kapcarongy', *noskat* '(boka)zokni' < or. *носок* 'ua.', *ponkst-panart* 'férfi fehérnemű' < *ponkst* 'nadrág' + *panar* 'ing', *rućat-paćat* 'ruházat' < *ruća* 'női ünnepi felsőing' + *paća* 'kendő', *šubat-sumant'* '(téli) felsőruházat' < *šuba* 'bunda' + *suman* 'daróckabát' stb.

Testrészek: *ked't-pil'gt* 'végtagok' < *ked* 'kéz' + *pil'ge* 'láb', *kud'rat* '(göndör) hajfűrt' < or. *кудру* 'ua.', *pr'at-pil'gt* 'végtagok' < *pr'a* 'fej' + *pil'ge* 'láb', *stup'hat* 'lábfej' < or. *ступня* 'ua.', *šel'met'-ćamat* 'arc, ábrázat' < *šel'me* 'szem' + *ćama* 'arc', *t'evel'avt-makst* 'zsigerek, belső szervek' < *t'evelav(t)* 'tüdő' + *makso* 'máj', *usat* 'bajusz' < or. *усы* 'ua.' stb.

Betegségek: *kiñemat* 'rüh' < *kiñet'ema* 'viszketés', *kš'hat* 'kanyaró', *tazt* 'rüh' < *taz* 'rühátka' stb.

Állatok: *ovt-ver'gizt* '(vad)állatok' < *ovto* 'medve' + *ver'giz* 'farkas', *sukst-unžat* 'rovarok' < *suks* 'féreg, kukac' + *unža* 'bogár' stb.

Eszközök, szerszámok:

– munkaeszközök: *čalgamot* 'lentiloló' < *čalgamo* 'taposás, tilolás', *onks'ñemat* 'mérleg' < *onkstamo* 'mérés', *spicat* 'kötőtű' < or. *спица* 'ua.', *š'eret'-paka'rt* 'fonáshoz használt eszköz' < *š't'ere* 'orsó, guzsaly' + *paka'rt* 'fésű';

– szerszámok: *ploskogubcat* 'laposfogó' < or. *плоскогубцы* 'ua.', *stav'hat* 'zsalu' < or. *ставни* 'ua.', *ščipcat* 'harapófogó' < or. *щипцы* 'ua.', *t'iskat* 'satu' < or. *муску* 'ua.';

– építmény(rész)ek: *ikel'ćt-udal'ćt* 'kétszobás ház' < *ikel'će* 'elülső', *udal'će* 'hátsó', *nu'ramot* 'hintá' < *nu'ramo* 'ringás', *pi'et'-kardazt* 'épület' < *pi're* 'kert' + *kardaz* 'udvar';

– járművek, járművek részei: *drogat* 'parasztszekér' < or. *дрозу* 'ua.';

– egyéb eszközök: *kandalat* 'bilincsvas' < or. *кандалы* 'ua.', *nošilkat* 'hordágy' < or. *носилки* 'ua.', *peñ'ćt-vakant* 'edény' < *peñ'ć* 'kanál' + *vakan* 'tál', *šel'mukšt* 'szemüveg' < *šel'me* 'szem' stb.

⁵ A Grammatika (168) a többes szám használatát szintaktikai okokkal magyarázza: a *t'et'at-avat* 'szülők' (< *t'et'a* 'apa' + *ava* 'anya') egyes száma 'apai anya', a *surkst-pil'kst* 'női ékszerek' (< *surks* 'gyűrű', *pil'ks* 'ékszer') egyes száma 'gyűrűs ékszer' összetételként lenne értelmezhető.

Anyagnevek, élelmiszerek, árucikkek: *dux̣t* 'illatszer' < or. *dyxu* 'ua.', *šurot-salt* 'élelmiszer' < *šuro* 'kenyér' + *sal* 'só', *jamt-kašat* 'ennivaló' < *jam* 'leves' + *kaša* 'kása', *ojt'-lovst* 'tejtermék' < *oj* 'vaj' + *lovso* 'tej' stb.

Idő kifejezése: *kañikulat* 'szünidő' < or. *каникулы* 'ua.'.

Geográfiai terminusok:⁶ *lejt'-latkt* 'vízmosásos hely' < *lej* 'folyó' + *latko* 'vízmosás', *lušmot-lašmot* 'dimbes-dombos vidék' < *lušmo* 'völgy' + *lašmo* 'szakadék'.

Elvont fogalmak: *kevt'-čovart* 'nehézség, megpróbáltatás' < *kev* 'kő' + *čovar* 'homok', *kit'-jant* 'utak; út-mód, módszer' < *ki* 'út' + *jan* 'ösvény', *meł't-bažamot* 'vágy, kívánság' < *meł* 'gondolat' + *bažamo* 'kívánság', *šed'iit'-vajmæt* M 'lelkek' < *šed'i* 'szív' + *vajmæt* 'lélek', *valt-keł't* 'pletyka' < *val* 'szó' + *keł* 'nyelv' stb.

Irodalom

EK = Erzáñ keł' 2000: Эрзянь кель. Морфология. (Отв. ред. Д. В. Цыганкин.) Саранск.

FNESZ = Kiss Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1988².

Grammatika 1962: Грамматика мордовских языков I. Фонетика и морфология. (Ред. М. Н. Коляденков–Р. А. Заводова.) Саранск.

Hakulinen 1979: Lauri Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs painos. Helsinki.

Hakulinen–Karlsson 1995: Auli Hakulinen–Fred Karlsson, Nykysuomen lauseoppia. Helsinki.

Ikola 1986: Osmo Ikola (toim.), Nykysuomen käsikirja. Helsinki.

Ingo 1978: Rune Ingo, Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat. Turku.

Ingo 1997: Rune Ingo, Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus II. Ruumiinosa ja vaatteita tarkoittavat sanat. Vaasa.

Itkonen 1983: Terho Itkonen, Kieliopas. Helsinki.

Karlsson 1960: Göran Karlsson, Numerustutkielmia. Kirjoituksia suomen kielen yksikön ja monikon käytöstä. Tietolipas 19. Helsinki.

Mészáros–Sirmankina 1999: Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Szeged.

MK = Mokšəñ käl' 2000: Мокшень кяль. Морфология. (Ред. Н. С. Алямки.) Саранск.

Palo 2001: Triinu Palo, Suomen ja viron pluratiivit eli monikkosanat. In: CIFU-9/6: 22–28.

Niemi–Mosin 1995: Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turku.

Tunkelo 1918: E. A. Tunkelo, Suomen *hamppu*, *heinä*, *herne*, *kaura*, *ohra*, *pellava*, *ruis*, *vehnä*, *villa* y.m.s. sanain eri merkityksenvivahduksista. In: Virittäjä 22: 1–23.

⁶ Néha a településnevek is többes számú alakban állnak. Természetesen ezek sem fejeznek ki reális többes számot, pl. az orosz *Mosti* településnév nem több hídra utal, hanem csak 'faluk a hídnál, a híd mellett' jelentése van. Mordvinföldön néhány ilyen „toponimikai többes számban” álló településnév fordul elő, pl. *Šuvari* < *šugar* 'homok', *Pičinguši* < *piče* 'fenyő', *kužo* 'tisztás'; antroponimikus eredetű neveken: *Manadiši*, *Permiši*, *Pošati*, *Siřeši* stb.